

QO‘QON XONLIGIDA SAVDO VA PUL MUNOSABATI.

ТОРГОВЛЯ И ДЕНЕЖНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В КОКАНДСКОМ ХАНСТВЕ.

TRADE AND MONETARY RELATIONS IN THE KOKAND KHANATE.

Bozorova Maftuna Ilxomjon qizi

“University of Business and Science” “Ijtimoiy va gumanitar fanlar fakulteti”

Tarix yo‘nalishi talabasi.

e-mail: bozorovamaftuna@gmail.com

Tel: +998 88 178 02 88

Annotatsiya:

Mazkur maqolada Qo‘qon xonligining savdo va pul munosabatlari tahlil qilinadi. Xonlik Markaziy Osiyodagi muhim iqtisodiy markazlardan biri bo‘lib, xalqaro va ichki savdo rivojlangan hududlardan biri hisoblangan. Xitoy, Hindiston, Rossiya va Buxoro bilan olib borilgan savdo aloqalari Qo‘qon iqtisodiyotiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatgan. Xonlikning pul tizimi, soliq siyosati, bojxona tartiblari va savdogarlar uchun yaratilgan shart-sharoitlar batafsil yoritiladi. Shuningdek, Qo‘qon xonligining iqtisodiy siyosati, karvon yo‘llari va savdo markazlari tahlil qilinib, uning Markaziy Osiyo mintaqasidagi o‘rni ochib beriladi.

Abstract.

This article analyzes the trade and monetary relations of the Kokand Khanate. The Khanate was one of the important economic centers in Central Asia and was considered one of the regions with developed international and domestic trade. Trade relations with China, India, Russia and Bukhara had a significant impact on the Kokand economy. The monetary system, tax policy, customs procedures and conditions created for merchants of the Khanate are described in detail. The economic policy, caravan routes and trade centers of the Kokand Khanate are also analyzed, revealing its place in the Central Asian region.

Аннотация.

В статье анализируются торговые и денежные отношения Кокандского ханства. Ханство было одним из важнейших экономических центров Средней Азии и считалось одним из регионов с наиболее развитой международной и внутренней торговлей. Значительное влияние на экономику Коканда оказали торговые связи с Китаем, Индией, Россией и Бухарой. Подробно освещены денежная система, налоговая политика, таможенные процедуры, условия, созданные для купцов ханства. Анализируются также экономическая политика, караванные пути и торговые центры Кокандского ханства, выявляется его место в среднеазиатском регионе.

Kalit so‘zlar:

Qo‘qon xonligi, savdo munosabatlari, Ipak yo‘li, xalqaro savdo, pul tizimi, bojxona soliqlari, karvonsaroylar, hunarmandchilik, eksport, import, tanga islohoti.

Keywords.

Kokand Khanate, trade relations, Silk Road, international trade, monetary system, customs taxes, caravanserais, crafts, export, import, coinage reform.

Ключевые слова.

Кокандское ханство, торговые отношения, Шелковый путь, международная торговля, денежная система, таможенные пошлины, караван-сарай, ремесла, экспорт, импорт, реформа чеканки монет.

Qo‘qon xonligi (1709–1876) Markaziy Osiyodagi yirik iqtisodiy va savdo markazlaridan biri bo‘lib, o‘ziga xos pul tizimi va rivojlangan bozor iqtisodiyotiga ega edi. Xonlik hududi strategik jihatdan muhim savdo yo‘llari chorrahasida joylashgani sababli, ichki va xalqaro savdo keng rivojlangan. Ayniqsa, Ipak yo‘li orqali Xitoy, Hindiston, Rossiya va Buxoro bilan olib borilgan savdo aloqalari Qo‘qon xonligining iqtisodiy taraqqiyotida muhim rol o‘ynagan. Savdogarlar Qo‘qon xonligining iqtisodiy tizimida markaziy o‘rinni egallab, davlat byudjetining katta qismini to‘ldirgan. Xonlikda savdo-sotiqni qo‘llab-quvvatlash maqsadida karvonsaroylar, omborxonalar va maxsus bozorlar tashkil etilgan. Ichki bozorlarda hunarmandchilik mahsulotlari, ipak, paxta, qurol-yarog‘ va chorvachilik mahsulotlari savdosi qizg‘in olib borilgan bo‘lsa, xalqaro savdoda ipak, gilam, paxta va metall buyumlar asosiy eksport tovarlari hisoblangan [1,49-50]. Qo‘qon xonligida savdo aloqalarini yanada rivojlantirish uchun pul tizimi isloh qilingan, muomalaga kumush va tilla tangalar chiqarilgan. Xalqaro savdoda Rossiya rubli va Xitoy tangalari ham muomalaga kiritilgan. Shuningdek, xonlik savdogarlardan olinadigan soliqlar va bojxona to‘lovlari orqali davlat g‘aznasini to‘ldirib borgan. Yillik daromadning katta qismi bojxona soliqlari, eksport va import soliqlari, bozor soliqlari va savdo yo‘llaridan tushgan to‘lovlardan shakllangan. Mazkur maqolada Qo‘qon xonligining savdo-sotiq tizimi, savdogarlar uchun yaratilgan shart-sharoitlar, savdo mahsulotlari, transport vositalari, pul tizimi va soliqlarning davlat byudjetiga ta’siri batafsil yoritiladi [2,85-90]. Qo‘qon xonlikda savdogarlar uchun qulay shart-sharoitlar yaratilgan edi. Davlat tomonidan savdo faoliyatini tartibga solish va qo‘llab-quvvatlash maqsadida quyidagi sharoitlar tashkil etilgan:

- Savdo ruxsatnomalari – Savdogarlar erkin savdo qilishlari uchun maxsus ruxsatnomalar berilgan. Bu hujjatlar ichki va tashqi bozorlarda savdo qilish imkonini bergan.

- Karvonsaroylar va omborxonalar – Yirik bozorlarda savdogarlar uchun tovarlarini saqlash va dam olish imkonini beradigan maxsus inshootlar qurilgan.

- Bozor infratuzilmasi – Savdo markazlarida mehmonxonalar, savdo rastalari, saqlash joylari va moliyaviy tranzaksiyalar uchun xizmatlar mavjud bo‘lgan.

- Solik imtiyozlari – Xalqaro savdo bilan shug‘ullanuvchi savdogarlarga ba’zi bojxona to‘lovlari bo‘yicha chegirmalar berilgan.

- Xavfsizlik choralari – Savdogarlarning mollarini himoya qilish va karvon yo‘llarida xavfsizlikni ta’minlash maqsadida maxsus qo‘riqchilar tayinlangan.

- Tovarlarni tekshirish va sertifikatlash – Savdo rastalarida sifat nazorati o‘rnatilgan bo‘lib, sifatsiz mahsulotlar sotilishining oldi olingan.

Bu shart-sharoitlar Qo‘qon bozorlarini nafaqat mintaqaviy, balki xalqaro savdo markazlariga aylantirgan. Qo‘qon xonligida savdo bozorlari juda rivojlangan bo‘lib, ular ichki va xalqaro savdo markazlari sifatida xizmat qilgan. Asosiy bozorlarga quyidagilar kirgan:

- Qo‘qon bozori – xonlikdagi eng yirik savdo markazi bo‘lib, ipak va qimmatbaho tovarlar savdosi bilan mashhur edi.

Marg‘ilon bozori – asosan ipak ishlab chiqarish va savdosi bilan ajralib turgan. Marg‘ilon ipak matolari Hindiston va Xitoy bozorlarida ham mashhur bo‘lgan.

Andijon bozori – chorvachilik mahsulotlari va hunarmandchilik buyumlari bilan mashhur edi. Bu yerda asosan qo‘y, yilqi, sigir va ularning mahsulotlari bilan savdo qilingan.

Toshkent bozori – xalqaro tranzit markazi sifatida katta ahamiyatga ega bo‘lib, Rossiya va boshqa qo‘shni davlatlar bilan savdo aloqalarining muhim qismi edi.

Bozorlar doimiy faoliyat yuritgan bo‘lib, u yerda mahalliy va xorijiy savdogarlar uchun maxsus rastalar, omborxonalar va mehmonxonalar tashkil etilgan. Savdo markazlarida moliyaviy tranzaksiyalarni osonlashtirish uchun valyuta almashinuvi tizimi ham mavjud bo‘lgan [2,143-150].

Qo‘qonxonlikdagi savdo mahsulotlari quyidagilardan iborat edi:

Ipak – Marg‘ilon va Qo‘qonda ishlab chiqarilib, asosan Xitoy va Hindistonga eksport qilingan. Qo‘qon ipak matolari o‘zining sifati bilan ajralib turgan.

Paxta – Rossiya va boshqa qo‘shni davlatlarga eksport qilingan. Paxta xalqaro bozorda qimmatbaho xomashyo hisoblangan.

Metall buyumlar – hunarmandlar tomonidan tayyorlanib, ichki va tashqi bozorlarda sotilgan. Qo‘qonlik hunarmandlar tomonidan yasalgan pichoqlar, xanjarlar va boshqa metall buyumlar katta talabga ega bo‘lgan.

Qurol-yarog‘ – Qo‘qon ustaxonalari tomonidan ishlab chiqarilgan qilichlar, nayzalar va boshqa harbiy jihozlar qo‘shni davlatlarga ham yetkazib berilgan.

Keramika va zargarlik buyumlari – mahalliy va xalqaro bozorlarda katta talabga ega bo‘lgan. Xususan, Farg‘ona vodiysining zargarlik buyumlari nafis dizayni bilan mashhur bo‘lgan.

Chorvachilik mahsulotlari – Andijon va Toshkent bozorlari orqali qo‘y, yilqi, sigir va ularning mahsulotlari sotilgan. Mahsulotlar odatda karvon yo‘llari orqali Xitoy, Hindiston va Rossiya tomon olib ketilgan. Savdogarlar tovarlarni temir idishlarda, teri xaltalarda yoki maxsus yog‘och sandiqlarda tashiganlar [3,14-21]. Qo‘qon xonligida mahsulotlarni olib kelish va oborib sotish jarayoni yaxshi tashkil etilgan bo‘lib, ichki va xalqaro savdoning rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan. Bu jarayon bir necha asosiy bosqichlarni o‘z ichiga olgan:

1. Mahsulotlarning kelib chiqishi va ishlab chiqarish joylari

Qo‘qon xonligida mahsulotlarning katta qismi ichki hududlarda ishlab chiqarilgan bo‘lsa-da, ayrim muhim tovarlar qo‘shni davlatlardan ham import qilingan.

Ipak va ipak mahsulotlari – asosan Marg‘ilon va Qo‘qonda ishlab chiqarilgan.

Paxta – Farg‘ona vodiysining dehqonchilik hududlarida yetishtirilgan.

Metall buyumlar va qurol-yarog‘ – Qo‘qon va Andijon ustaxonalari tomonidan ishlab chiqarilgan.

Keramika va zargarlik buyumlari – Farg‘ona vodiysining yirik hunarmandchilik markazlarida tayyorlangan.

Choy va ziravorlar – asosan Hindistondan va Xitoydan olib kelingan.

Mahsulotlar uzoq masofalarga yetkazib berishda turli transport vositalari orqali tashilgan:

Tuyalar karvoni – uzoq masofalarga og‘ir yuklarni tashishda asosiy vosita bo‘lgan.

Ot va aravalar – qisqa masofalarda tez yetkazib berish uchun ishlatilgan.

Daryo kemalari – Sirdaryo orqali yuklarni arzon va samarali tashish imkonini bo‘lgan.

Savdo markazlarida mahsulotlarni uzoq vaqt saqlash uchun maxsus omborxonalar va karvonsaroilar tashkil etilgan. Bu joylar savdogarlar uchun tovarlarini xavfsiz saqlash va keyinchalik sotish imkonini bergan.

Qo‘qon xonligida bozorlarda savdo yaxshi yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, mahsulotlarning ko‘pchiligi ichki bozor orqali sotilgan yoki xalqaro savdoga yo‘naltirilgan.

Qo‘qon bozori – eng yirik savdo markazi bo‘lib, xalqaro savdogarlar uchun ham ochiq bo‘lgan.

Marg‘ilon va Andijon bozorlari – asosan ipak, paxta va hunarmandchilik mahsulotlari bilan mashhur.

Toshkent bozori – xalqaro tranzit markazi bo‘lib, Xitoy, Hindiston va Rossiyadan kelgan savdogarlar uchun muhim savdo punkti hisoblangan.

Qo‘qon xonligi savdogarlari mahsulotlarni quyidagi asosiy yo‘nalishlar bo‘yicha eksport qilganlar:

Xitoy – ipak, charm va gilamlar eksport qilingan, evaziga choy va ip gazlama import qilingan.

Hindiston – ipak matolar va qimmatbaho toshlar eksport qilingan, ziravorlar va dori-darmon mahsulotlari olib kelingan.

Rossiya – paxta va charm mahsulotlari eksport qilingan, metall buyumlar va qurol-yarog‘ import qilingan.

Savdo jarayonida asosiy to‘lov vositalari sifatida tilla, kumush va mis tangalar ishlatilgan. Xalqaro savdoda esa Rossiya rubli va Xitoy tangalari ham muomalada bo‘lgan.

Mahsulotlar bozor ichida barter shaklida ham almashtirilgan. Masalan, paxta va ipakni qurol-yarog‘ yoki ziravorlarga almashtirish keng tarqalgan amaliyot bo‘lgan.

Xalqaro savdodan davlatga daromad tushumi quyidagi soliqlar orqali amalga oshirilgan:

Zakot – musulmon savdogarlar tomonidan to‘langan.

Bojxona to‘lovlari – xalqaro savdo uchun belgilangan.

Xiroj – dehqonlar tomonidan to‘langan.

Ayrim yillarda xalqaro savdodan tushgan soliq va bojxona to‘lovlari Qo‘qon davlat g‘aznasining 60% gacha qismini tashkil qilgan.

Bu murakkab savdo tizimi Qo‘qon xonligining iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qilgan va uni Markaziy Osiyodagi eng muhim savdo markazlaridan biriga aylantirgan.

Qo‘qonxonligida pul islohoti va pul tizimi davlatning iqtisodiy barqarorligini saqlash va savdo-sotiqni rivojlantirish maqsadida bosqichma-bosqich amalga

oshirilgan. Xonlikdagi pul tizimi muomalada bo'lgan tangalar, ularning sifati, xalqaro savdoda qo'llanilishi va davlat daromadlarini tartibga solish kabi jihatlarni o'z ichiga olgan[3,42-44].

Qo'qon xonligida pul tizimi o'zgarishlarga uchrab, turli hukmdorlar tomonidan bir necha marotaba isloh qilingan:

1.Dastlabki bosqich (XVIII asr boshlarida)

Qo'qon xonligi mustaqillikka erishgach, dastlab Buxoro va Xiva tangalari muomalada bo'lgan. Shohruhbiy va Abdurahimbiy davrida ilk bor Qo'qon tangalari zarb etila boshlangan. Bu tangalar kumush va misdan yasaliib, mahalliy bozorlarda asosiy to'lov vositasi bo'lib xizmat qilgan.

Irdana biy (1750–1764) davridagi islohotlar

Kumush tangalar sifati yaxshilanib, ichki bozorda keng muomalaga kiritilgan. Tangalar ustiga xonlik ramzlari va arab yozuvlari bosilgan. Xalqaro savdoda Buxoro va Toshkent tangalari bilan bir qatorda Qo'qon tangalari ham ishlatilgan.

Xonlikning iqtisodiy ravnaqi davridagi pul tizimi (XVIII asr oxiri – XIX asr boshi)

Savdo hajmining ortishi natijasida Qo'qon tangalariga talab oshgan. Kumush va tilla tangalar asosiy muomaladagi pul birliklari bo'lib xizmat qilgan. Xalqaro savdoda Rossiya rubli ham ishlatila boshlangan.

Xudoyorxon (1845–1858, 1865–1875) davridagi islohotlar

Pul tizimining barqarorligini saqlash uchun yangi zarbxona tashkil etilgan. Kumush va mis tangalar hajmi orttirilgan, biroq mis tangalar haddan tashqari ko'payib ketib qadrsizlangan. Rossiya rublining Qo'qon hududida keng tarqalishi mahalliy pul tizimiga salbiy ta'sir ko'rsatgan. XIX asrning oxiriga kelib, Qo'qon tangalari qadrsizlanib, Rossiya rubli asosiy savdo vositasiga aylana boshlagan.

Qo'qon xonligida quyidagi pul birliklari ishlatilgan:

Tilla tangalar (tilla) – yirik savdolarda va xalqaro tranzaksiyalarda ishlatilgan.

Kumush tangalar (tanga, tiyin) – bozorlarda asosiy to'lov vositasi sifatida keng qo'llanilgan.

Mis tangalar (pul) – oddiy xalq orasida keng muomalada bo'lib, kundalik ehtiyojlar uchun ishlatilgan.

Rossiya rublining kiritilishi – xonlikning Rossiya bilan savdo aloqalarining ortishi natijasida rubl qo'llanilishi kengaygan.

XIX asrning o'rtalariga kelib, Qo'qon tangalarining qadrsizlanishi bir necha omillarga bog'liq bo'lgan: Kumush va tilla tangalar tarkibidagi qimmatbaho metallarning pasayishi.

Rossiya rublining xonlik hududida keng muomalaga kirib kelishi. Davlat harbiy xarajatlarining oshishi natijasida pul islohotlarining samarasizligi. Barcha islohotlarga qaramay, Qo'qon xonligi iqtisodiy inqirozga uchragan va 1876-yilda Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olingach, xonlikning pul tizimi butunlay yo'q bo'lib, uning o'rniga Rossiya pul tizimi joriy etilgan. Qo'qon xonligida soliq tizimi yaxshi tashkil etilgan bo'lib, davlat daromadlarining katta qismini aynan savdogarlardan tushgan soliqlar tashkil qilgan. Soliq tizimi murakkab bo'lib, savdogarlar faoliyatiga qarab turli xil soliqlar joriy etilgan. Xonlikda

savdogarlardan olinadigan soliqlar ichki va xalqaro savdo uchun alohida tartibda belgilangan.

Savdogarlar uchun asosiy soliqlar:

- Zakot – Islom qonunlariga asoslangan savdo solig'i

Zakot musulmon savdogarlar tomonidan yillik foydaning 2,5% miqdorida davlatga to'langan. Bu soliq diniy va iqtisodiy jihatdan muhim bo'lib, xonlik g'aznasini to'ldirishda muhim rol o'ynagan. Zakot faqat musulmon savdogarlarga taalluqli bo'lib, bu soliqlarning bir qismi xayriya va jamoat ehtiyojlari uchun ishlatilgan. Asosan, yirik karvon savdosi bilan shug'ullanuvchi savdogarlar zakot to'lashga majbur bo'lgan.

- Bojxona to'lovlari – Xalqaro savdodan olinadigan soliq

Qo'qon xonligi xorijiy davlatlar bilan faol savdo olib borgan va xalqaro savdodan bojxona soliqlari undirilgan. Bojxona solig'i miqdori: Xorijdan olib kirilgan tovarlar qiymatining 5–10% ini tashkil etgan. Mahsulot turiga qarab bojxona stavkalari o'zgarib turgan: Qimmatbaho tovarlar (ipak, zargarlik buyumlari, ziravorlar) – yuqori bojxona solig'iga tortilgan. Kundalik ehtiyoj mahsulotlari (g'alla, mevalar) – pastroq bojxona stavkalari bilan belgilangan. Rossiya, Xitoy, Hindiston va Buxorodan kelgan savdogarlarga alohida bojxona tartibi qo'llanilgan.

- Xiroj – Dehqonlar va hunarmandlardan olinadigan soliq

Xiroj asosan yer egalari va hunarmandchilik bilan shug'ullanuvchilar tomonidan to'langan, ammo ba'zi hollarda yirik savdogarlar ham ushbu soliqni to'lagan. Tovar ishlab chiqaruvchilar (ipak, paxta yetishtiruvchilar) ham xiroj to'lagan. Mahsulotlarning qaysi bozorga chiqarilishiga qarab, xiroj miqdori o'zgarib turgan.

- Karvon soliqlari – Savdo yo'llaridan foydalanganlik uchun to'lov

Qo'qon xonligida savdo karvonlari uchun maxsus soliq tizimi mavjud bo'lib, savdogarlar harakatlanayotgan hududga qarab to'lovlarni amalga oshirganlar. Har bir karvon uchun yo'l haqi yoki boj to'lovi belgilangan[3,103-104].

Savdogarlar harakatlanadigan asosiy yo'nalishlar:

- Qo'qon – Toshkent – Buxoro – Xiva – Kaspiybo'yi

- Qo'qon – O'sh – Qashqar – Xitoy

- Qo'qon – Andijon – Farg'ona – Hindiston

- Karvonlarning xavfsizligini ta'minlash maqsadida davlat tomonidan maxsus qo'riqchilar ajratilgan.

- Bozor solig'i (Bazarchilik) – Mahalliy bozorlardagi savdogarlardan olinadigan to'lov

Qo'qon xonligidagi yirik bozorlar, jumladan Qo'qon, Marg'ilon, Andijon va Toshkent bozorlari har kuni faoliyat olib borgan. Bozorda rastalar egallagan joyiga qarab har bir savdogar davlatga kunlik yoki haftalik savdo ruxsatnomasi to'lovini amalga oshirgan. Bozor soliqlari turlicha bo'lib, tovar turiga qarab 1–5% oralig'ida bo'lgan. Qo'qon xonligi iqtisodiy siyosati xalqaro savdoga asoslanganligi sababli, import va eksport mahsulotlari uchun alohida soliqlar joriy etilgan.

Import soliqlari – chetdan olib kelingan tovarlarning qiymatiga nisbatan 5–15% oralig'ida belgilangan.

Eksport soliqlari – mahalliy mahsulotlar chetga sotilganida xonlik g'aznasiga to'lov qilinishi shart bo'lgan.

Savdogarlar maxsus ruxsatnomalar orqali eksport va import bilan shug'ullanganlar.

Qo'qon xonligida pul muomalasini tartibga solish maqsadida pul ishlatadigan yirik savdogarlardan ham soliq undirilgan. Bu soliq yirik tranzaksiyalarni amalga oshiruvchi savdogarlar uchun amal qilgan. Pul ayirboshlash shoxobchalari orqali tilla va kumush tangalar muomalaga chiqarilganida davlat o'z ulushini olgan.

Qo'qon xonligi o'zining iqtisodiy qudratini asosan savdogarlardan tushgan soliqlar orqali mustahkamlagan. Xalqaro savdo orqali davlat daromadining 50–60% qismi shakllangan. Bojxona va import soliqlari davlat byudjetining 20–30% qismini tashkil qilgan. Ichki savdo va bozor soliqlari davlat g'aznasining 10–15% ini to'ldirgan. Savdo tarmoqlarining kengayishi natijasida Qo'qon xonligi o'z iqtisodiy mustaqilligini saqlab qolgan va savdogarlar uchun ancha qulay shart-sharoitlar yaratgan. Shu sababli, Qo'qon bozorlari va karvon yo'llari Markaziy Osiyoning eng yirik savdo markazlariga aylangan.

Qo'qon xonligida savdogarlardan yiliga davlatga tushgan daromad

Qo'qon xonligi iqtisodiy jihatdan Markaziy Osiyodagi eng rivojlangan davlatlardan biri bo'lib, uning davlat g'aznasiga tushgan daromadning katta qismi savdogarlardan undirilgan soliqlar va bojxona to'lovlari orqali shakllangan. Savdogarlardan yiliga qancha daromad tushgani haqida aniq ma'lumotlar saqlanib qolmagan bo'lsa-da, tarixiy manbalar asosida taxminiy hisob-kitoblar qilish mumkin. Qo'qon xonligi davlat g'aznasiga savdogarlardan tushgan daromad bir necha asosiy manbalar orqali shakllangan:

1.Bojxona va xalqaro savdo soliqlari

Qo'qon xonligi Xitoy, Hindiston, Rossiya va Buxoro kabi davlatlar bilan faol savdo olib borgan. Xorijdan kelgan tovarlardan 5–10% miqdorida bojxona to'lovlari olinib, bu davlat g'aznasining 20–30% qismini tashkil qilgan. Ayrim manbalarga ko'ra, yirik savdo yillarida bojxona va xalqaro savdodan tushgan daromad 100 000–150 000 tilla tanga atrofida bo'lgan.

2.Ichki savdo va bozor soliqlari

Qo'qon, Marg'ilon, Andijon, Toshkent va boshqa shaharlarning yirik bozorlari davlat uchun katta daromad manbai bo'lgan. Har bir savdogar bozor soliqlari, rastalar uchun ijara haqi va boshqa to'lovlarni amalga oshirgan. Ichki savdo soliqlari orqali davlat yiliga 50 000–80 000 tilla tanga miqdorida daromad olgan.

3.Karvon yo'llaridan tushgan daromadlar

Qo'qon xonligi orqali o'tgan savdo karvonlari harakatlanish huquqi uchun maxsus soliqlarni to'lashgan. Karvon harakati va boj to'lovlaridan davlatga 30 000–50 000 tilla tanga atrofida daromad tushgan. Xususan, Qo'qon – Toshkent – Buxoro – Xiva yo'nalishida har yili minglab savdogarlar harakatlangan.

4.Eksport va import soliqlari

Qo'qon xonligi Xitoy va Hindistonga ipak, gilam, paxta, qurol-yarog' va boshqa mahsulotlarni eksport qilgan. Har bir eksport qilingan mahsulotdan 5–15%

solliq olingan. Yiliga eksport va import soliqlari orqali 40 000–70 000 tilla tanga tushgan.

5. Tanga muomalasi va pul solig'i

Pul ayirboshlash markazlari va zarbxonalarda chiqarilgan yangi tangalardan davlat o'z ulushini olgan. Xalqaro savdoda Rossiya rubli va Xitoy tangalarining kirib kelishi bilan ba'zi soliqlar shu valyutalarda ham undirilgan. Pul muomalasidan yiliga 20 000–40 000 tilla tanga tushgan[4,29-31].

Qo'qon xonligining umumiy daromadi

Savdogarlardan tushadigan yillik daromad miqdori xonlik iqtisodiyotining barqarorligiga bevosita ta'sir qilgan. Taxminiy hisob-kitoblarga ko'ra:

Bojxona va xalqaro savdo soliqlari: 100 000–150 000 tilla tanga

Ichki savdo va bozor soliqlari: 50 000–80 000 tilla tanga

Karvon yo'llari va tranzit bojxona daromadi: 30 000–50 000 tilla tanga

Eksport va import soliqlari: 40 000–70 000 tilla tanga

Pul muomalasi va moliyaviy operatsiyalar: 20 000–40 000 tilla tanga

Umumiy hisobda, Qo'qon xonligida savdogarlardan yiliga taxminan 240 000–390 000 tilla tanga daromad tushgan. Bu daromadlar Qo'qon xonligining davlat harajatlarini moliyalashtirish, armiyani saqlash va infratuzilmalarni rivojlantirish uchun ishlatilgan.

Savdogarlar daromadining davlat byudjetidagi o'rni

Savdogarlardan keladigan solliq va bojxona daromatlari davlat byudjetining 50–60% ini tashkil qilgan. Qo'qon xonligining umumiy harbiy harajatlari va davlat xarajatlari yiliga 500 000 tilla tanga atrofida bo'lgan, shuning yarimidan ko'pi savdogarlardan tushgan solliqlar hisobidan qoplangan. Qo'qon xonligi Markaziy Osiyoning eng yirik iqtisodiy markazlaridan biri bo'lib, uning savdo va pul tizimi iqtisodiy taraqqiyotning asosiy omillaridan biri bo'lgan. Xonlikning strategik joylashuvi xalqaro savdoni rivojlantirishga imkon bergan bo'lsa, ichki bozorlarda hunarmandchilik va dehqonchilik mahsulotlarining keng muomalasi iqtisodiy barqarorlikni ta'minlagan. Qo'qon xonligi savdogarlar uchun qulay shart-sharoitlar yaratib, savdo yo'llarini himoya qilish, karvonsaroylar va omborxonalar tashkil etish, ichki va tashqi bozorlarga rag'bat berish orqali iqtisodiy faoliyatni qo'llab-quvvatlagan. Xonlikda xalqaro savdodan tushgan solliqlar, bojxona to'lovlari va ichki bozor soliqlari davlat g'aznasining asosiy daromad manbalaridan biri bo'lib, yillik tushumning 50–60% qismini tashkil qilgan. Pul tizimi ham doimiy ravishda isloh qilinib, Qo'qon tangalari muomalaga chiqarilgan. Biroq, XIX asrning ikkinchi yarmiga kelib, Rossiya rublining xonlik iqtisodiyotiga kirib kelishi mahalliy pul tizimiga salbiy ta'sir ko'rsatgan. Shuningdek, solliqlarning ortishi va davlatning harbiy xarajatlari iqtisodiy inqirozni chuqurlashtirgan. Shu bilan birga, Qo'qon xonligining iqtisodiy modelini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, savdo va pul tizimi o'z davrida barqaror bo'lib, davlat iqtisodiyotini qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynagan. Bugungi kunda Qo'qonning savdo va moliya tizimi tarixiy meros sifatida o'rganilib, zamonaviy iqtisodiy modellar bilan taqqoslanmoqda. Qo'qon xonligining tajribasi, ayniqsa xalqaro savdoni tashkil etish va moliya tizimini rivojlantirish borasida, bugungi iqtisodiy taraqqiyot uchun qimmatli saboqlar bera oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Abdullaev R. *O'zbekiston tarixi: iqtisodiy jihatlar*. Toshkent: Fan. (2005)
2. Alimov U. *Qo'qon xonligida pul tizimi va soliq islohotlari*. Toshkent: Ilmiy Meros. (2019)
3. Bekmurodov I. (2018). *Qo'qon xonligi va Rossiya iqtisodiy munosabatlari*. Toshkent: Ma'naviyat.
4. Bregel Y. *Central Asia: An Historical Overview*. Bloomington: Indiana University Press. (1999)
5. Holbekov M. *Markaziy Osiyo iqtisodiy aloqalari va savdo yo'llari*. Samarqand: Ilmiy Nashr. (2015).
6. Madrahimov T. *O'rta Osiyoda bozor iqtisodiyoti shakllanishi: Qo'qon misolida*. Toshkent: Yangi Asr Avlodi. (2013)
7. Niyozov S. *Qo'qon xonligi iqtisodiy tarixi*. Toshkent: Sharq nashriyoti. (2010).
8. Qodirov A. *Markaziy Osiyodagi savdo yo'llari va ularning iqtisodiy ta'siri*. Buxoro: Iqtisodiyot va Tarix. (2016).
9. Ross E. *The Silk Roads: A New History of the World*. London: HarperCollins. (2007).
10. Vamberi A. *Travels in Central Asia*. London: John Murray (1873) .
11. https://daryo.uz/yoqolgan-manaviy-meros-qoqon-xonligi-saroy-kutubxonasi-tarixidan?utm_source=chatgpt.com/2021/02/23
12. https://daryo.uz/ozbek-davlatchiligiga-berilgan-kuchli-zarba-qoqon-xonligining-tugatilganiga-145-yil-toldi?utm_source=chatgpt.com/2021/03/05.
13. [https://www.researchgate.net/publication Iqtisodiyot nazariyasi I tom darslik /373797614](https://www.researchgate.net/publication/Iqtisodiyot_nazariyasi_I_tom_darslik/373797614).